

ЧИ Є ДІТОНАРОДЖЕННЯ ГОЛОВНОЮ ФУНКЦІЄЮ СІМ'Ї? (ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ)

Є.П. Білоножко

*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Дослідження сім'ї та шлюбу в мінливу епоху сьогодення складне як ніколи. Дискурсивність проблем шлюбно-родинних взаємин як ніколи сповнена ідеологічних кліше та табу. Обстоювання власних переконань ґрунтується на особистих інтересах, а не на прагненні встановити наукову істину. Вимірювальність та біхевіоризм є головними методами в дискусії щодо слухності чи неслухності змін у сучасній родині. Історичний аналіз дуже часто поверховий та направленим на пошук лише вигідних та «ідейно слухних» фактів. Історично-правові факти шлюбно-родинних взаємин часто густо романтизуються на користь прокреативному баченню сім'ї, а як наслідок ідейні витoki феномену сімейного описуються лише з одне «єдино правильне» бачення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері сімейного права в Україні чисельні: так автори Л. Баранова, В. Борисова, В. Жилінкова, С. Шимон та інші звертають увагу у свої працях насамперед на особливості юридичної сторони сімейного права України. Натомість проблему історії сімейного права та культурно-ідеологічних наслідків змін сімейного права в Україні відсутні.

Метою статті є висвітлення проблеми визначення сім'ї як інституту, який існує заради дітонородження, чи прокреація є лише однією з функцій сім'ї.

Основні результати дослідження. Проблема визначення термінів «шлюб» та «сім'я» виходить поза правовий аспект: це — антропологічне, філософське, культурологічно-соціальне питання, яке має знайти своє вираження в правовому аспекті. З огляду на те, що Сімейний кодекс України від 2002 року СК обстоює цінність лише тих сімей, які мають дітей (гарантує право на батьківство, материнство як абсолютне право при укладанні сім'ї СК ст. 49 п. 2 та ст. 50 п. 2; та ускладнює розлучення у випадку наявності дітей ст. 106 СК), варто визначити чи існують інші підходи до ціннісного визначення сім'ї через її функції.

Шлюб (*matrimonium*) традиційно розуміється як союз чоловіка та жінки, що передбачає нероздільне спільне життя та заснування родини [2,

с. 728]. Дане визначання подається у Католицькій Енциклопедії, подібне визначення вживає Британка: шлюб — це правовий і соціально санкціонований зв'язок між чоловіком і жінкою, який надає законні права потомству і регулює законами засадами, звичаями, переконаннями і поведінкою, яка окреслює права і обов'язки партнерів [9, с. 350]. Переважна більшість словників тієї чи іншої наукової направленості вживають аналогічні визначення. Римське право, яке стало основою для формування не тільки сучасних правових систем, а й культурної ідентичності сучасної європейської цивілізації, подає наступне тлумачення: «Шлюб є союзом між жінкою та чоловіком, спільнота усього життя, єдність божественного та людського права» [6, с. 370], таке визначення подає Модестін у Дігестах Юстиніана. Подібне значення зустрічається також і в Канонічному праві Католицької Церкви (прямою продовженні традицій Римського права у Європі), яка довгий час регулювала сімейно-шлюбні відносини на території як сучасної Європи, так і далеко за її межами: «Подружжя присяга, через яку чоловік та жінка утворюють між собою спільноту цілого життя, що скерована по своїй природі до блага подружжя і також до народження та виховання потомства» [5, с. 356]. Так, коротко і ємко говориться про природу та сутнісну характеристику подружжя. У цьому визначенні слід акцентувати увагу на обов'язковій умові, що має бути присутньою для того, щоб Католицька Церква дозволила укласти шлю, — це безумовна згода двох осіб на укладання шлюбу. Безумовна згода передбачає, що ніхто і ніщо не може ставити умови в укладанні шлюбу, єдиною підставою є свідоме та вільне прагнення жінки та чоловіка укласти шлюб [там само, с. 371]. Безумовність — це цілковита згода на всю гаму можливостей, що відкривається від моменту проголошення двох осіб такими, що прагнуть творити спільноту. Зрозуміло, що переважна більшість людей не розуміє, на що вони погоджуються, проте сама умова яка укладається є, мабуть, найглибшою з усіх тлумачень, які стосуються шлюбу, адже погоджується чоловік і жінка на безкінечну кількість варіантів спільного життя. Мабуть якби хоча б хтось розумів усю глибини даних зобов'язань, то ніколи б не одружувався згідно завітів Католицької Церкви (та для того, що шлюб не був такий страшний для людини він завжди заснований на комуні з Ісусом Христом). Безумовність згоди на шлюб була фундаментальною ознакою католицького шлюбу з часів Триденського собору (тоді були визнані недійсними шлюби з умовою, коли чоловік брав дружину за умовою народження майбутніх дітей. Такі шлюби укладалися переважно серед аристократії). Християнське (католицьке) розуміння шлюбу є переломним у розумінні шлюбу як такого.

Як і більшість явищ у епоху античності шлюб був сакралізованим. Про причини сакралізованості шлюбу можна сперечатися та висувати багато ідей, однак безперечним є факт наявності у всіх первісних культурах гетеросексуальних шлюбів. Хоча існували практики гомосексуального співжиття, проте у жодному випадку цей факт не міг бути трактований як подружнє життя. Навіть імператор Нерон не одружився на своєму коханцеві: у хроніках вказано тільки про вдавану церемонію із перевдяганням улюбленого хлопця у жіноче плаття [9, с. 435]. Подальше утвердження християнства лише загострила одно-

значність трактування шлюбу як зв'язку між чоловіком та жінкою. Тільки у ХХ ст. з'явився юридично зафіксована формула того, що шлюбом можуть називатися зв'язок між одностатевими особами. Тим самим ми знову повернулися до того, що нівелювання біологічної статевості надзвичайно небезпечна та дивна практика.

Наступною особливістю римського права при укладанні шлюбу, окрім добровільної згоди обох сторін, являється досягнення повноліття і відсутність спорідненості у простій лінії. Недотриманість однієї з вищезазначених умов автоматично ліквідує шлюб як такий, що не відповідав умовам укладання шлюбу. Дані формулювання можемо зустріти у будь-якому праві.

Стародавній Рим знав 4 юридично-релігійні форми укладання шлюбу:

1. *coemptio* (купівля) — удавана форма продажу батьком своєї дочки майбутньому чоловіку. Цей символічний продаж мав всі ознаки справжньої торгівельної операції. Обов'язковим була присутність 5 повнолітніх громадян, що були свідками, та чиновника, який тримав символічні терези. Проте дівчина мала погодитись на «продаж». Трансакція відбувалась через передачу монети, проте даний вид шлюбу вже в епоху пізньої республіки почав зникати. Даний спосіб укладання шлюбу перегукується із пануючим у архаїчні часи звичаєм купування майбутньої дружини чоловіком у її батька. Проте у римлян він носив вже цілком символічний характер;

2. *usus* — підтвердження фактично пануючого стану речей. Правовою підставою укладання даного виду шлюбу (перехід жінки під владу чоловіка) було співжиття із чоловіком у його домі протягом одного року. Якщо ж жінка свідомо не хотіла переходити під владу чоловіка, їй було достатньо залишити будинок на 3 ночі та 3 дні. Дана форма шлюбу, головним чином, застосовувалась у союзах між плебеем та патриціями. Із ліквідацією заборони шлюбів між патриціями та плебеями зазначена форма також почала зникати. Головним чином, даною формою шлюбу користались прості громадяни Риму.

3. *confarreatio* — найбільш урочиста та офіційна форма укладання шлюбу. Серед аристократії вона була домінуючою. Важливим моментом укладання цього шлюбу було те, що він, окрім юридичного, ніс на собі і сакральне навантаження на відміну від двох попередніх;

4. *contubernium* — даний вид шлюбу був толерованим союзом між невільниками. Дана форма не мала юридичної сили, оскільки шлюб допускався тільки і виключно між вільними громадянами імперії.

Вище подані форми шлюбу свідчать про прагнення римської влади чітко та однозначно легітимувати усі форми гетеросексуального життя. Тільки одна форма шлюбу мала відверто сакральний характер і одночасно публічний. Інші ж форми шлюбу мали цілковито приватний характер. Дана ситуація панувала аж до реформ Августина (*lex Julia de maritandis ordinibus* та *lex Papia Poppaea* I ст. н. е.), коли держава вирішила піклуватися про збільшення населення і почала накладати штрафи на неодружені та бездітні сім'ї. Саме ці закони можна вважати першим документально зафіксованим втручанням держави у родинно-шлюбні стосунки. [5, с. 128]. Окрім різноманітних форм шлюбу, у давньому Римі існувало право на розлучення, унікальне для тогочасного сус-

пільства. Якщо ще в епоху республіки переважна більшість розлучень була з ініціативи чоловіка, то вже в епоху імперії правом до розлучення в рівній мірі користалися як чоловіки, так і жінки. Шлюб для аристократії став насамперед політичним інструментом [там само]. Широка розповсюдженість розлучень та сексуальна розбещеність були одними з причин, що характеризували римське суспільство як розпущене.

Відповідно, шлюб у Давньому Римі носив характер перш за все приватної справи громадян. Укладання шлюбного союзу мало на меті особистісний комфорт громадян, про що свідчать постійні правові зміни на користь міжкласових шлюбів (дозвіл на шлюби між патриціями та плебеями, шлюби із вільно-відпущеними і толерантне відношення до «шлюбу» між рабами) та допустимість розлучення зі сторони жінки. Важливим моментом є також те, що суспільна думка та закони не виступали прямо із закликом вступати у шлюб із метою народжувати дітей для суспільства. Дані ознаки дають можливість говорити про розуміння шлюбу та родини як приватної справи, яка покликана ущасливити осіб, які вступають у шлюб. Та одночасно римське право чітко регламентувало всі форми гетеросексуального життя громадян, що давало змогу вирішити у судовому порядку будь-які спірні питання, які могли виникнути під час розлучення. Тому можемо говорити про певну подвійність, що панувала у Давньому Римі. З одного боку, шлюб — це приватна справа громадянина, покликана ущасливити його, а з іншого боку, шлюб — це завжди регламентована правова дія, виявлення якої настає або у момент розлучення, або підчас судової тяганини. І саме цей другий момент дає нам підстави говорити про те, що шлюб був насамперед приватною справою, але над якою піклувалась держава.

Вже було сказано про християнське (католицьке) визначення шлюбу. Варто підкреслити, що у майбутньому Католицька Церква лише загострила формальні вимоги, які постулювалися у римському праві. І на довгий час саме Церква (аж до кодексу Наполеона) як інститут регламентувала всі матримоніальні дії у сучасній Європі.

Спільність західно-християнського та римського трактування шлюбу полягає у розумінні його як інституту, що покликаний ошасливити подружню пару. Народження дітей у Канонічному праві Івана Павла II перестало бути першою ціллю подружнього життя (поділ на первинні- народження дітей — та вторинні цілі подружжя — творення спільноти життя). Народження ж дітей у шлюбі не є обов'язком, а є бажаною можливістю. Тому пропоную умовно називати дане трактування шлюбу «римо-християнським».

Визначення шлюбу як інституту, що передує майбутній родині, тобто народженню дітей, видається однобокою, оскільки акцентує, що саме функція народження дітей є найважливішою. Дане визначення походить від Платона та Аристотеля, які розуміли родину як первинну структуру суспільства, яка має народжувати та виховувати дітей на благо державі. Так, Платон у Законах стверджує: «Відносно будь-якого шлюбу нехай виконується одна вимога: кожна людина має укладати шлюб корисний для держави, а не тільки приємний для нього самого ... людина має слідувати своїй вічно творчій природі,

тому він має залишити після себе дітей і дітей своїх дітей» [8, с. 249–250]; у «Державі» Платон однозначно стверджує, що «суспільною справою є народження дітей» [7, с. 236]. Аристотель у роботі «Політика» зазначає, що держава утворюється тоді, коли виникає об'єднання між сім'ями і родами задля щасливого життя [1, с. 80]. Хоча Аристотель і критикує «платонівську державу» як таку, що нездатна функціонувати через хаотичність міжособистісних стосунків, він, як і Платон, вбачає тільки у рамках держави можливість цілковитої особистісної реалізації індивіда. Аристотель будує чітку схему функціонування: індивід реалізується у сім'ї, об'єднання здорових сімей спроможне створити державу, яка буде опікуватись цими сім'ями [там само, с. 36]. Щасливе життя індивіда відповідно гарантоване у державі, яку формують сім'ї, які є віддзеркаленням ситуації, що панує у державі [там само, с. 18]. У подальшому теза Аристотеля «індивід → сім'я → держава» була розширена та деталізована Гегелем у праці «Філософія права».

Визначення сім'ї як фундаментальної одиниці здоров'я, яка відповідає за розбудову держави у формі законодавчих актів, у програмах підтримки дітонародження та опіки над дітьми і сім'єю, існує у більшості сучасних держав (виключення становить сучасний Китай, там закони заохочують до ненародження дітей та до неодруження). Історія також знає радикальні форми державного піклування про сім'ю, такі як гітлерівська Німеччина та сталінський Радянський Союз. У цих країнах держава намагалась взяти на себе функцію опіки над дітьми та контроль над сім'єю з метою забезпечення функціонування держави.

Поряд із утилітарним платонівським трактуванням сім'ї, як знаряддя для народження нових громадян для держави розглянуто визначення у римському праві та канонічному праві Католицької Церкви, де первинний акцент ставиться на вічності (до смерті) подружньої спільноти та спільне благо, а вже потім, при можливості, народження дітей. Подібне трактування шлюбу зустрічаємо і у праці Канта «Метафізика звичаїв»: «статеве спілкування за законом є шлюбом, тобто поєднання двох осіб різної статі заради пожиттєвого володіння статевими якостями один одного. Ціль народження і виховання дітей хоча і є ціллю природи, для [здійснення] якої природа укорінила взаємне прагнення статей, але для правочинності цього зв'язку зовсім не потрібно, щоб людина, яка укладає шлюб ставила перед собою цю ціль, у протилежному ж випадку шлюб ліквідувався б сам собою, після народження дітей» [4, с. 192].

Кант дуже влучно зазначає, що дітонародження не може бути сутнісною ознакою шлюбу та, відповідно, сім'ї, що виникає у результаті шлюбу. У даному визначенні бачимо риси, що притаманні римо-християнському розумінню природи шлюбу як зв'язку між чоловіком та жінкою до смерті заради спільного блага один одного. Грецький варіант (за Аристотелем та Платоном) трактування шлюбу висуває на перший план утилітарну тезу: сім'я — це суспільна інституція, яка має народжувати дітей для держави.

Це дає підстави для твердження тези про наявність двох трактувань шлюбу:

1.Римо-християнський — шлюб є зв'язком чоловіка та жінки заради спільного блага, що має тривати до смерті одного із членів подружжя (народження дітей є однією з можливостей).

2.Грецький — шлюб є зв'язком між чоловіком та жінкою, що укладається передусім заради народження майбутніх дітей. Виконання цього завдання є свідомством того, що шлюб є щасливим або принаймні виконав свою мінімальну соціальну норму.

Постулат про вічність шлюбу був ліквідований узаконенням розлучень, під час Французької революції, а шлюб не задля народження дітей став можливий уже після узаконення гомосексуальних шлюбів, оскільки суто біологічно особи у такому зв'язку не спроможні народити дитину без залучення третьої сторони. Держава, дозволяючи гомосексуальні шлюби, фактично легітимізує шлюб як союз, який не має на меті народити дітей. Хоча держава як репресивний механізм є найбільш зацікавлена в дітонародженні, оскільки можливі діти від подружніх пар є майбутніми платниками податків, а отже і гарантують існування самої держави.

Вищенаведені твердження дають нам підстави вести мову про те, що сучасний шлюб вже не є за формою та сутнісним наповненням таким, яким він був у попередні століття. Відповідно, у сучасному глобалізованому світі відбувається боротьба цих двох визначень та способів трактування шлюбу та родини.

З одного боку, держава піклується про натуральне відтворення, фінансово і законодавчо підтримує створення сімей та народження дітей. З іншого боку, юридично легалізує одностатеві зв'язки та сприяє розповсюдженню вільних зв'язків (особливо у країнах так званого «золотого мільярду» або країнах західного типу демократії). Така суперечність свідчить, що громадянське суспільство, засноване на ліберальних принципах індивідуалізму, не сприймає розуміння шлюбу як інституту, що має народити та виховати дітей для держави. Індивідуалізованому суспільству більш ближчою є модель римо-християнської родини, заснованої на коханні із метою піклування та ощасливлення один одного. Так, ліберальний-індивідуалізм Заходу свідомо відмовляється від визнання своїх християнських коренів, намагаючись їх видати за просвітницькі ідеї. Можливо, саме це протиріччя у трактуванні функцій шлюбу між державою та індивідуалізованим суспільством є підставою для того, щоб говорити про кризу у сімейно-шлюбних відносинах у західному суспільстві.

Висновки. Культурно-історичне наповнення поняття «шлюб» та «сім'я» вже цілком не відповідає юридичним визначенням, що існують у Іспанії, Нідерландах, Люксембурзі. Цей понятійний розрив дає підстави для твердження, що з'явилась неklasична родина. Ми можемо постулювати розрив між правовим визначенням і культурно-історичним наповненням даних понять у європейській цивілізації. Дана ситуація погіршується наявністю двох суб'єктів (акторів), що обстоюють протилежне розуміння сім'ї та шлюбу. З одного боку, — це ліберально-індивідуалістичне розуміння, що говорить нам про те, що сім'я виникає та зникає внаслідок вільної згоди двох індивідів, а причиною появи чи зникнення є тільки і виключно внутрішній комфорт цих

індивідів. Їхня позиція досконало ілюструється появою в Європейському законодавстві партнерських союзів та гомосексуальних шлюбів. Іншою, є позиція розуміння сім'ї та шлюбу як традиційного інституту, тобто союзу чоловіка та жінки з метою спільного піклування про себе та можливого народження дітей. Дане розуміння панувало в Європі фактично від зародження еллінської та римської цивілізації. Його і до нині обстоюють Католицька та Православна Церкви, а майже всі держави ЄС фінансово стимулюють народження дітей та піклуються про тривалість гетеросексуального шлюбу. Та дискусія між цими позиціями фактично відсутня: в усіх публічних дебатах сторони не бажають чути аргументів один одного. Проте гіршим видається інше: сторони не намагаються шукати консенсусу, їх задовольняє функціонування одночасно двох позицій та відсутність прагнення до їхнього узгодження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аристотель*. Политика; Афинская полития / Аристотель. — М. : Мысль, 1997. — 458 с.
2. Католическая энциклопедия: В 4 т. / [ред. о. Григорий Церох и др]. — М. : Изд-во Францисканцев, 2002. — Т. 1., 2002. — 1926 с.
3. *Кант И.* Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов. / И. Кант — СПб. : Наука, 1995. — 528 с.
4. Кодекс канонического права. Codex iuris canonici. Институт св. Фомы. — М., 2007 — 624 с.
5. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институция Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — 608 с.
6. *Платон*. Государство // Платон. — Соч.: В 3 т. — М. : Мысль, 1971. — Т. 3. — Ч. 1. — С. 89–454.
7. *Платон*. Законы / Платон [Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова, С.П. Кондратьева]. — М. : Мысль, 1999. — (Классическая философская мысль). — 832 с.
8. *Светоний Транквила Гай*. Жизнь двенадцати цезарей — М.: Правда, 1991. — 512 с.
9. Britannica — edycja polska. — Т. 1 / red. prowadzący: W. Wolarski et al.; zespół tł. i aut. siatki haseł: A. Abbas et al. Т. 25: Maj-Maz. — wyd. Kurpisz Poznań 2001. — XII, — s. 468.

Білоножко Є.П. Чи є дітородження головною функцією сім'ї? (історично-правовий та філософський аналіз проблеми)

У статті розглянуто проблема визначення сім'ї через функцію народження дітей. Історично-правовий та філософський аналіз вказує, що поряд із прокреативним поглядом на сім'ю паралельно існував особистісний погляд на сім'ю як інститут, який втілює ідеали особистісного щастя двох осіб.

Ключові слова: утилітаризм, індивідуалізм, прокреація, вільна згода, традиція.

Білоножко Е.П. Является ли деторождения главной функцией семьи? (исторически-правовой и философский анализ проблемы)

В статье рассмотрена проблема определения семьи через функцию деторождения. Историко-правовой и философский анализ указывает, что наряду с

прокреативным взглядом на семью параллельно существовал личностный взгляд на семью как институт, воплощающий идеалы личностного счастья двух человек.

Ключевые слова: утилитаризм, индивидуализм, прокреации, свободное согласие, традиция.

Bilonozhko I.P. Procreation as the primary function of a family (historical, legal and philosophical analysis of the problem)

The article considers the problem of a family definition through the childbirth function. Historical, legal and philosophical analysis of the issue demonstrates that along with the procreative view on the family there existed a personality approach to the family as an institution that embodies the ideals of personal happiness for the two people.

Keywords: utilitarianism, individualism, procreation, free consent, tradition.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2012.